

נפלאות ר' יהודה יודיל רוזנברג

מאיר בר-אילן

ר' יהודה יודיל רוזנברג נולד בפולין בשנת תר"ך, שימש כרב בכמה מקומות בפולין (טארלא, לודז', ורשה), ולאחר מכן היגר לקנדה (טורונטו, מונטריאול), שם נפטר בכ"ו תשרי תרצ"ו. פרטים שונים מחייו וחיי בני משפחתו ניתן לדלות מספריו, וכבר נכתבו תולדותיו בידי מכיריו וחוקריו, עד כי ניתן לומר כי הוא מוכר יותר מרוב בני דורו. רב זה, שבעל כשרון היה, וסופר פורה, חיבר לא מעט ספרים, ומהם שזכו לכמה מהדורות, [וביבליוגראפיה מוערת של כתביו נתונה בנספח למאמר זה].¹

פרסומו העיקרי של רוזנברג בא לו בשל שני דברים: הוא הוציא ספר בשם 'נפלאות מהר"ל' (פיעטרקוב תרס"ט), בו מצוי תיאור ספרותי (היסטורי), של הצלתם של יהודי פראג מעלילות דם בידי המהר"ל והגולם שיצר. הספר כתוב בסגנון הספור הקצר, וניכר מתוכו שהמחבר היה בעל חוש ספרותי מעולה, אף אם לשונו העברית אינה קולחת. ספר אחר משל רב זה, ידוע לא פחות, הוא תרגומו החלקי לעברית של הזוהר. המאמר להלן נועד לבחון היבט מסוים ממפעלו הספרותי של רוזנברג: כתיבתו הפסיאודואפיגרפית.

א ■ מעשה הגולם

הידיעות על הגולם של המהר"ל, בן המאה השש-עשרה, לוטות בערפל, ורק שנים מרובות לאחר שנפטר המהר"ל לבית עולמו נודעו ברבים. לדעת ג' שלום נתפרסם ייחוסו הברור של גולם למהר"ל רק במאה ה"ט, [2] ולדעת חוקרים מאוחרים יותר היה הדבר עוד במאה השמונה-עשרה, וליתר דיוק: בין השנים 1730-1740. [3] כפי הנראה, נודע הגולם של המהר"ל לעולם היהודי בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה מתוך ספר כתוב גרמנית על ידי וואלף פאשעלעס, ספר שכעשר שנים מאוחר יותר תורגם לאידיש. [4] בסמיכות זמן ומקום הובאה לדפוס העדות הראשונה בעברית על הגולם של המהר"ל מדבריו של ש"י ראפפורט (שי"ר), מראשוני חכמת ישראל. במבואו לאוסף מצבות גדולי פראג כותב הוא: '...איך שאבו ממקור אכזב המגידים בעלטה את השמועה [המתפשטת בין אוהבי גוזמאות כי עשה רבינו ז"ל גולם על פי צירוף שם אשר חיבר לו, וכו'.]'.⁵

ואולם, לא הכל קיבלו את דבריו של שי"ר. הרב נחמיה חיים בן משה לוויין הוציא לאור מהדורה שניה של ספר תולדותיו של המהר"ל: 'מגילת יוחסין' שחיבר מאיר פערליש. [6] בדף ח"ב מעיר לוויין כך

ומעתה אם שימש ברוח הקודש, עוד לא יפלא בעינינו על מעשה הגולם שעשה המפורסם לכל, ולא כמו שכתב החכם הג' ראפפארט, רב ראשון דקהילה קדישה פראג בהקדמתו לספר הגלעד שאין הגולם יציר כפיו של הגאון הנ"ל.

לווין ממשיך ומביא עדות המאשרת את הימצאות הגולם של המהר"ל מר' יוסף שאול הלוי אב בית דין בלמברג ששמע מהשמש הזקן בבית הכנסת בפראג כי הגאון ר' יחזקאל לנדא (בעל 'נודע ביהודה'), אב בית דין פראג, עלה לעליית בית הכנסת לראות את הגולם של המהר"ל. הווי אומר, ה'עדות' הראשונה על הגולם של המהר"ל נודעה מפיו השמש האנונימי בבית הכנסת בפראג, ולא מן הנמנע כי היה זה הוא שהפיץ סיפור זה לערך בשליש הראשון של המאה ה'ח"ז. [7] סביר בהחלט כי רוזנברג הכיר את הספרון הזה המתאר את המהר"ל, וזאת לאור התעניינותו המיוחדת במהר"ל בו ראה אחד מאבותיו. על כל פנים, הגולם של המהר"ל נחשב לעובדה היסטורית. שנים רבות לפני 'נפלאות מהר"ל' שהוציא רוזנברג לאור.

על פי הודעת רוזנברג נכתב הספר 'נפלאות מהר"ל' בכתב ידו של ר' יצחק בן שמשון כ"ץ חתן המהר"ל. בפתיחת הספר, ובהקדמה מיוחדת, מסביר רוזנברג כיצד הגיע אליו כתב-היד של הספר. אדם בשם חיים שארפשטיין היושב במיץ (צרפת), רכש כתב-יד מן הספריה אחר שחרבה 'עוד לפני מאה שנה שנשדדה במלחמה'. את כתב-היד הוא מכר לרוזנברג, ובפתיחת הספר אף מוצג שטר המכר של כתב-היד. הקדמה זו, כמו גם הסיום שם כי שארפשטיין מחזיק בכתב-יד נוסף של המהר"ל, מקנים אמינות לדבריו של רוזנברג. ואכן, בהקדמה לספריו, כגון תפארת מהרא"ל ורפאל המלאך, בהם מונה רוזנברג את ספריו, אין הוא מחשיב חיבור זה בין כתביו. לאמור, חוזר ומודיע בזה כי אך ההדיר הוא את ספר נפלאות מהר"ל, ולא כתבו בעצמו.

מניין, אם כן, שרוזנברג בדה ספור זה על אודות הגולם? הדיעה הרווחת היא שהיה זה ג' שלום אשר בהתייחסותו אל מעשה היצירה של הגולם חשף את הבדייה של רוזנברג. [8] ברם, דיעה זו טעונה תיקון, שכן כבר קדמו לשלום בנושא זה

מנחם מנדל אקשטיין חיבר ספרון קטן בן כששה-עשר עמוד בשם 'ספר יצירה', אותו הדפיס בעיר מגוריו מרמרוש סיגעט בשנת תר"ע, כחצי שנה לאחר הדפסת 'נפלאות מהר"ל', על פי עדות המחבר. בספר זה יצא אקשטיין בערעור על רוזנברג, וטען שרוזנברג זייף את החיבור, וכי לא יתכן שהמהר"ל עשה את הדברים שייחס לו רוזנברג. אקשטיין תפש את רוזנברג בשגיאות שונות, בחוסר עקביות, בחוסר התאמה למקורות, וכדומה, וברור, על כן, שקדם הוא לשלום בגילוייו של אותו זיוף מפורסם. מה טעם לא קרא שלום בשמו של אקשטיין - אין לדעת. [9] מכל מקום, נמצאנו למדים שרוזנברג היה פסיאודאפיגראף (לשון אחרת: זייפן), מן הדרגה הראשונה, שכן לא מעט אנשים הכשיל בגולמו של המהר"ל מחד גיסא, וקנה בקסמיו את לבותיהם של הנערים ופשוטי העם מאידך גיסא. [10]

נראה כי ספרו זה של רוזנברג תלוי בספרים נוספים אותם הוא ייחס למהר"ל: (א) הגדה של פסח עם פירושו כביכול של המהר"ל; [11] (ב) חשן המשפט; ספרים בדויים אף הם כפי שכבר עמדו על כך. [12] כלומר, בכוונת מכוון ייחס רוזנברג עלילות ופירושים לאותה אישיות מספר פעמים, ופעם נוספת, בזו הנדונה עתה, הסתמך על ידיעות בדויות שקדמוהו (ואשר נראה כי האמין באמיתותם, ורק 'פיתח' את הדמות הספרותית). את הסיבה לבחירת המהר"ל כ'גבור' לספריו של רוזנברג יש לייחס, כנראה, לראיית המחבר את עצמו כצאצא של המהר"ל (ושל רבי יהודה החסיד). מכל מקום, נראה כי רוזנברג לא הסתפק ביצירות אלו, ואף חיבר ספורים בדויים נוספים, ובהם גם המיוחסים לסבא משפולי, מעשיות אשר מסתבר כדעתו של י' דן, שרובן, אם לא כולן [אף אם יפות הן - אין להן כל בסיס היסטורי. 13]

ב. גורלות

ספר אחר אשר הוציא רוזנברג הינו בעל עניין בפני עצמו, ושמו: 'גורל העשירות', המיוחס לרב צמח בר מר רב אחאי גאון, ורשה תרס"ד. על פי הכתוב בהקדמה לספר נמצא כתב היד בספריה הקיסרית במיץ (!), כתב-יד אשר הועתק על ידי חיים שארפשטיין ונשלח לרוזנברג מקראקא בשנת שש"ן (תרנ"ו = 1896). המעתיק מודיע כי לערך חודש ימים עבד בהעתקת קונטרס 'גורל העשירות', ולמראהו הצנום של הספר אין ספק שהשיג המעתיק שיא עולמי של איטיות בכתובה. הספר עשוי, סך הכל, ארבע לוחות דמויות משולש על קדקודו, ולאחריהם מובא מבוא לספר שכתב רב חסדאי בנו של מר רב צמח גאון הנ"ל, וכן אופן השימוש בגורלות אלו. [14] את הספר הביא לבית הדפוס בנו של רוזנברג, מאיר יהושע, ובסוף הספר, בעמ' 19-24, הובאה חקירה הילכתית אם מותר לשאול בגורל מאת רוזנברג האב, ועליה מוספת הערה מן הבן

והנה, אין להכחיש באופן עקרוני את שאלת ייחוסו של ספר מאגי אל אחד מן הגאונים, שכן כבר הוכח, בין היתר, על סמך עדותו של רב האי גאון כי היו גאונים שעסקו בענייני קמיעות ולחשים. [15] ואולם, אי אפשר לקבל כאמת את ייחוסו של הספר לתקופת הגאונים, וזאת משתי סיבות: (א) לא היה גאון בשם הנזכר 'רב צמח בר מר רב אחאי גאון'. אכן, כל שם בפני עצמו ידוע היטב כשמות גאוני בבל (אשר כמעט ולא השתמשו בשמות אלו לאחר תקופת הגאונים), אך מחבר זה לא היה ולא נברא. (ב) שמא נאמר, נשתבש השם (כגון מצמח בר רב חיים, גאון ידוע), ושמא לא קא גרים - אין הדבר כן, שהרי תבוא הלשון העברית ותעיד כי בשקר נולד ייחוס זה. במבוא לספר שכתב כביכול בן המחבר, רב חסדאי בר מר רב צמח גאון (אף הוא - משל היה), כתוב כך: '...כי אם על פי השגחה העליונה הנקראת השגחה פרטית'. והנה, מוצאה של המלה 'השגחה' והצירופים 'השגחה העליונה' ו'השגחה פרטית' הוא בספרות הפילוסופית של ימי הביניים, ואם כן בלתי אפשרי שאחד מן הגאונים יכתוב משפט זה. [16] סומך אני על אנשי הלשון ועל המומחים לדברי הגאונים שיוכיחו את הזיוף על נקלה, ומהיבטים נוספים, ואין צורך להרחיב בכך עתה. [17] נמצא, אם כן, שהספר המזויף שלפנינו מצטרף אל רעיו [המזויפים אשר יוחסו אל הגאונים, ובהם ספרי מאגיה נוספים, דברי 'קבלה', ועוד. 18]

קשה להבין מדוע בדה רוזנברג ספר זה, אך לבטח משקף הדבר את התעניינותו במאגיה, כפי שניכר הדבר מספר אחר שהוציא לאור: רפאל המלאך, ואף הגולם מפראג יכול להעיד על נטייתו זו. אפשר שנזדמן לידו ספר גורלות מעין זה, וראה שההמון נזקק לו, ואולי הוא הושפע בעניין זה ממקור אחר. מכל מקום, ייחוס ספר גורלות לחכם קדמון מתאים היטב לז'אנר הספרותי המיוחד הזה. עיון ביותר מעשרה ספרי הגורלות שנדפסו עד כה (החל מ'ספר הגורלות של אבו מנצור הישמעאלי', פירארא שט"ז = 1556), מגלה כי על 'מחברי' ספרי הגורלות נמנים דמויות ידועות, כגון: אחיתופל, דניאל, רב סעדיה גאון, ר' אברהם אבן עזרא, ועוד.^[19] זאת ועוד אחרת. ייחוס ספר בדוי לחכם קדמון, אשר הגיע למחבר בכתב-יד קדמון, הינו מן המאפיינים של ז'אנר זה של ספרים בדויים, החל, כנראה, בספר הזוהר. כך, לדוגמה, כאשר בא מחבר ספר חנוך בן המאה השניה לפני הספירה לערך וייחסו לחנוך, הרי שלא נזקק לאמצעי זה של כתב-יד. לעומת זאת, המזייף ה'מודרני' טוען למקור בכתב-יד, אלא שדא עקא, כתב-יד זה אף פעם לא ניתן להשגה.^[20] ואם בכך לא די, הרי שהמזייף המודרני עוד מתפלפל עם דברי החכם הקדמון לו ייחס את הספר, כלומר, פלפל עם עצמו. כך, אם כן, כותב רוזנברג על מחבר (הספר) (עמ' 19):

ואומר בעל הקונטרס הזה שאין לשאול ואין לסמוך עצמו על הגורל... ואם אמנם שבעל הקונטרס הזה הסביר זאת בחכמתו על דרך העיון ושכל עמוק, אבל לא כתב בזה מקור הלכה. על כן עיינתי וחפשתי בדברי הראשונים והאחרונים, וכו'.

לאמור, רוזנברג משלים ומבאר את רוזנברג, והכל אתי שפיר מבחינה הילכתית.^[21] ועתה, לבסוף יש לשאול: מה ראה רוזנברג לשטות זו של בדיית ספורים וייחוסם לאחרים? מדוע לא הכיר רוזנברג באבהותו לספוריו?^[22] מדוע לא כתב בפירוש כי הוא הוא מחבר אותם כתבים? דומה כי התשובה לכך נתונה בתפקידו הציבוריים כרב, ובשל היותו חלק מן העולם הרבני. רוזנברג לא היה חלק מן העולם ה'משכיל' במוצהר, ועל כן, כנראה, ביכר שלא להוציא לאור את חיבוריו כששמו מתנוסס עליהם, אלא ייחס זאת לכתב-יד, ובכך הכשיר את כשרונו [הספרותי לבא בקהל, כשרון שלא יכול היה להתבטא בדרך אחרת.^[23]

אכן, יכול היה רוזנברג לפתור את בעייתו האישית גם בדרך אחרת, וכשרה יותר: להשתמש בפסיאודון ספרותי. כדרך משכילים אחרים יכול היה לבחור לו שם, כגון בן-ישראל או בן-יצחק (כשמות אביו), והכל היה כשר - אין כאן זיוף, ואין כאן שם בעלים מזוהה. ואולם, נראה כי נטייתו האישית להאדיר שמו של המהר"ל בשל ייחוסו האישי, או שמא גם בשל רצונו לראות עצמו כמהדיר כתב-יד (אף שהיתה זו מגמה נדירה מאד בימיו), גרמו לו [לייחס חיבוריו לכתב-יד אותם מצא כביכול בספרייה שלא היתה מעולם.^[24]

הרב יהודה יודל רוזנברג היה אדם ברוך-כשרונות, ואי אפשר לומר עליו כי לא היה מקורי. עם זאת, חלק ממרצו הוא השקיע בכתיבת ספרי קדושים, ובהם גם יצירות פסיאודואפיגרפיות. זייפנות זו, לא נחשבה, ככל הנראה, לחטא בעיניו של הרב המחבר, שכן נועדה מיסודה להיטיב את הבריות, ולזכות את הרבים (כך, על כל פנים סבר, כנראה). מעשי רוזנברג, לא הזיקו לאיש, אף כי הטעו חלק מהחכמים לחשוב כי יש ממשות היסטורית באותן יצירות. אלמלא הוכיח רוזנברג את כוחו ביצירות אמיתיות משלו, ספק אם היו זיפיו מועלים למכבש הדפוס. ואולם, אחר שכבר היה מוכר כרב ומחבר ספר(ים) לא חשדו בו הרבנים נותני הסכמות לספריו שמא אין ממש בספריו אלו. כיוון שהיה בעל רגישות ספרותית, כפי שתרגומו לזוהר יכול להעיד עליו, לא התגלו זיפיו אלא לאחר זמן, ולאחר שנהרות דיו נשפכו בגינו.

דומה כי מבין מחברי הספרות הפסיאודואפיגרפית לדורותיה, הרב י"י רוזנברג הוא המוכר ביותר, ואולי ניתן ללמוד מדמותו הרוחנית הגלויה על דרך-מחשבתם ודמותם החסויה-בצל של מחברי ספרים מזויפים, בין שהם [בני-ברית ובין שאינם בני-ברית, בתקופות אחרות. 25]

ביבליוגרפיה מוערת של כתבי ר' יהודה יודיל רוזנברג

כוכבית ליד הספר מציינת רישום מלא של מהדורות הספר מצוי בקטלוג הספרים של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בגבעת רם, ירושלים.

1 ידות נדרים, ורשה תרס"ג.

הנושא: חלק ראשון: ביאור על כל 'כלומר' בפירושי רש"י ור"ן במסכת נדרים. חלק שני: ביאורים ופולקים על שמונה מסכתות וכן בהילכות פסח תפילין וקידושין.

הספר נכלל כדפוס צילום בתוך: על מסכת נדרים, ירושלים תשל"ו.

2 גורל העשירות, המיוחס לרב צמח בר מר רב אחאי גאון, ורשה תרס"ד.

הנושא: ידיעת העתיד באמצעות שאלה בגורל להשגת עיצה טובה.

3 סדר הגדה של פסח למהר"ל, ורשה תרס"ה.

מהדורה חדשה: ירושלים תשל"א; ירושלים תשל"ב (סידרת כל ספרי המהר"ל בפורמאט 20 ס"מ), צילום, כנראה, של מהדורת לונדון תש"ך*.

ראה: בנדיקט (לעיל הע' 11).

4 זהר תורה על חמשה חומשי תורה, א, ורשה תרס"ו (ראה על כך להלן).

5 קול תורה (עורך), ורשה תרס"ז - תרס"ט.

הנושא: חידושי הלכה ואגדה ופרשנות התלמוד. שלושה קונטרסים שיצאו לאור במשך שלוש שנים (לפחות). בקובץ משוקעים חידושי תורה והלכה של רוזנברג.

6 נפלאות מהר"ל, פיעטרקוב תרס"ט.

הנושא: כיצד הציל המהר"ל בחכמתו את קהילת יהודי פראג מעלילות דם, בין היתר, בסיוע הגולם שיצר.

תיאור מפורט כביכול של הויכוח התיאולוגי בסגנון ימי-הביניים, בין המהר"ל לבין הקרדינל יאהן סאלוועסטער (נפלאות מהר"ל, סעיפים: ה-ו), מצוי בספר: חכמת מהר"ל מפראג, פיעטרקוב תרע"א. הספר יצא לאור ללא שם המהדיר, אך אצל פרידברג הוא מצוין: דברוש בן אלכסנדר טורש. י' דן (בספרו, לעיל, הע' 1, ובמאמרו לעיל הע' 24), כותב על יחסו של ספר אנונימי זה לנפלאות מהר"ל: 'ברור שיד אחת הולידה את שני הספרים הללו'. ברם, אף שמקורו של פרידברג לא התברר, הרי שאין להניח כי הוא המציא שם זה, ומן הסתם קיבלו ממקור כלשהו. מכל מקום, מסקנת דן מסופקת, ואפשר שהספר לא נכתב בידי רוזנברג, אף כי חובר בהשראתו או בעידודו. ראה: יסיף, עמ' 27; 36-40; 48; 53-62

על פי המודעה הכלולה בסדר הפרוזבול, הרי שהספר יצא לאור בשתי מהדורות: עברית ואידיש (תרגום אותו לא ראינו); ובתרגום לפרסית: ירושלים תרע"ד.*

סדר הקפות לשמיני עצרת ושמחת תורה בהשתדלות והגהת הרב המפורסם וכו' מוה"ר יודל רוזנברג... 7
פיעטרקוב תרס"ט

ספר זה כלול בתוך: אמרי פנחס השלם (חסר מקום דפוס), תשמ"ח (הודיעני: א"א פרנקל).

8 סדר הפרוזבול, פיעטרקוב תר"ע.

הנושא: דיני פרוזבול וסדר הכנתו הלכה למעשה; עברית עם תרגום לידיש.

9 אליהו הנביא, פיעטרקוב תרע"א.

הנושא: אנתולוגיה של ספורי אליהו הנביא מלוקטים ממקורות שונים.

המהדיר ציין את מקורות הסיפורים - תלמודים, מדרשים וזוהר - אך נראה כי גם יצירות בדויות משל רוזנברג הוכנסו לאוסף זה. דוגמה לכך ניתן לראות בעמ' 34 ואילך, שם רוזנברג מעתיק, כביכול, מתוך מדרש 'וישע' כתב-יד, קרוב לוודאי, כתב ידו של רוזנברג עצמו (כמעשהו של עגנון ב'קול דודי' ה'מצוטט' בספרו ימים נוראים). להשוואה מיוחדת ראוי ספור זה עם 'והיה העקוב למישור', אך לא כאן המקום לכך. ראה: יסיף, עמ' 30-31; 34; 45-46.

10 רפאל המלאך, פיעטרקוב תרע"א.

הנושא: סגולות, קמיעות, רפואות ולחשים לכל צרה שלא תבוא.

פרטים ביבליוגרפיים על פי יסיף עמ' 12 (וראה שם עמ' 61). מהדורה שניה: ירושלים תל-אביב (בדפוס האחים שלאמאוייטש, כרם התימנים), חסרה שנת דפוס. מעבר לשער כתוב באנגלית שהספר נדפס בפולין. הספר יצא בתרגום לידיש (ומסודר מחדש בסדר א"ב בידיש): דער מלאך רפאל, פשעמישל חש"ד; דפוס צילום: ישראל תשל"?.

11 תפארת מהרא"ל משפאלי, פיעטרקוב תרע"ב.

הנושא: תולדותיו, צדקתו קדושתו ומופתיו של מרן אריה ליב משפאלי הידוע בשם הסבא משפאלי.

ספורי נסים, כשפים, שדים ומכשפות. הספר יכול היה לשמש כחומר-גלם נפלא ל' בשביס-זינגר. על מידת האותנטיות, ראה: ל' דן, הסיפור החסידי, ירושלים תשל"ה, עמ' 220 ואילך; יסיף, עמ' 22; 29; 32; 52-49.

דפוס צילום: ישראל תשכ"ט.

12 דרשה צמר ופשתים, פיעטרקוב תרע"ב.

הנושא: הלכות כלאי בגדים, שאלה ותשובה להלכה, וכן קטע מהזוהר (מקור לעומת תרגום), בעניין זה.

13 דער קריזיס פון לאדז ווארשא, פיעטרקוב תרע"ב

הנושא: על אודות המשברים הנוראיים אשר אירעו בשנים האחרונות בעיקר אלו הכרוכים בבתי החרושת לאריגה, ומה שצריכים היהודים לעשות כדי למנוע זאת. ספרון באידיש

על ספר זה הודיעני פרופ' ש"ז ליימן, ותודתי נתונה לו בזה.

14 חשן המשפט, פיעטרקוב תרע"ג.

הנושא: 'ספורי קדושים', כיצד בכח חכמתו הצליח המהר"ל להשיב למוזיאון הבריטי את אבני החן היקרות מהחושן של הכהן הגדול. חלקו השני - על פי עדותו של רוזנברג - הוא עיבוד ספרותי של אחד מספוריו של ארתור קונאן דויל (!) אותו קרא רוזנברג ברוסית.

על הספר, ראה: יסיף, עמ' 28. הספר הינו עדות נאמנה לכשרונו הספרותי, כמו גם לחולשתו, של רוזנברג בתחום הלשון העברית.

פרטים ביבליוגראפיים על פי יסיף, עמ' 12 (הספר אינו אצל פרידברג). מהדורה שניה: ירושלים, חסרה שנת דפוס (בעותק שבבית הספרים הלאומי נכתב על השער בכתב-יד: תשי"א).

15 דער גריידיצער ... רבי אליהו גוטמאכער זצ"ל, פיעטרכוב, חסרה שנת דפוס.

הנושא: תיאור באידיש את נפלאותיו של רבי אליהו גוטמאכר, מתורגמות, כביכול, מתוך הספר הדרת אליהו. הסיפורים משקפים את כוח דמיונו הספרותי הפורה של רוזנברג. ראה: ג' נגאל, סיפורי "דיבוק" בספרות ישראל, ירושלים תשמ"ג, עמ' 270 הע' 6; יסיף, עמ' 17, הע' 15.

שלוש חוברות שיצאו, ככל הנראה, בהמשכים (משער הספר יש ללמוד כי הוא מאוחר לספרים הרשומים לעיל, היינו: תרע"ב-תרע"ד). החוברות מצויות בספריית אוניברסיטת תל-אביב.

16 דברי הימים אשר לשלמה המלך עליו השלום, פיעטרכוב תרע"ד.*

הנושא: אנתולוגיה של ספרי שלמה המלך מלוקטים ממקורות שונים.

המהדיר לא ציין את מקורותיו, המוכרים, דרך כלל, וכך יכול היה להחדיר לילקוטו ספור כגון זה המודפס שם עמ' 14 ואילך. ספור אחר נשלח אליו, לדבריו, מהספריה בלונדון (!), ספור שמקורו מופיע, כביכול, בתיאור מסעות בחבש של ירמו לובו, כתוב צרפתית, ספר שנדפס בפאריס בשנת 1728 (!). רוזנברג מציין לספרים נוספים ששימשו מקור לדבריו, ומוסיף: 'והגם שחסר שם עוד איזה פרטים, אבל מה שחסר שם מצאתי בשאר הספרים שהבאתי לעיל, וקבצתי וחברתי אותם ביחד להיותם דבר שלם ונפלא'. כך, איפוא, רואה רוזנברג את מעשיו. אגב, ראוי היה להשוות מה בין אנתולוגיה זו לאנתולוגיה דומה אותה חיבר ח"נ ביאליק אשר יועדה לילדים. [26]

עיין גם: ע' יסיף, "משלים של שלמה המלך", מחקרי ירושלים בספרות עברית, ט (תשמ"ו), עמ' 357-373; יסיף, עמ' 16-17; 23; 38, 61.

17 מקוה יהודה, טורונטו (תרע"ח)?

הנושא: כיצד יוכל כל אדם להכין בביתו מקווה קטן ללא הוצאות מרובות.

הספר חסר שנת דפוס, ובעותק שבספריית אוניברסיטת בר-אילן נרשם: תרפ"?. ההסכמה לספר היא משנת תרע"ג, והמסכים ידע על רוזנברג כי הוא רב בלודז'. עם זאת, ברור מן הספר שהוא חובר בקנדה. כיוון שהספר מופיע בפתח ספר קריאה הקדושה, הרי שנדפס קודם לכן.

18 קריאה הקדושה, ניו יורק תרע"ט.

הנושא: הלכות ומנהגים בשעת הקריאה בתורה. הספר מובא עם תרגומו לידיש.

19 סדר הקפות לשמיני עצרת ולשמחת תורה

הנושא: "עם חרוזים נאים.... כמו שנאמרו בבית מדרשו של הרב... מרן פנחס מקאריץ זצוקלה"ה.

על ספר זה הודיעני פרופ' ש"ז ליימן, ותודתי נתונה לו בזה.

20 א בריוועלע פון די זיסע מאמע שבת מלכתא, מונטריאול תרפ"ד.

חוברת בת 16 עמוד. מצויה בצילום בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

הנושא: אגרת שכתבה, כביכול, שבת המלכה לבניה למען ישמרו את השבת. (תודתי נתונה לפרופ' יצחק עירא רובינסון מאוניברסיטת קונקורדיה, מונטריאול, אשר נתן לי לעיון פרק מספרו על י"י רוזנברג, וכך הפנה אותי לחיבור זה ול'דער גריידיצער').

21 מאור החשמל - שאלה ותשובה, מונטריאול, שנת 'תגאל מהרה' (=תרפ"ד); מהדורה שניה: ירושלים תרפ"ט.

הנושא: הדלקה וכיבוי אור בשבת, אפיית פת בשבת, מריטת עופות בידי השוחט. (לדעתו מותר להדליק [ואף לכבות], אור ביום טוב כשיטת סב-סבי בעל 'ערוך השולחן', וכפוסקים ספרדיים נוספים).

22 זהר תורה על חמשה חומשי תורה, מונטריאול - ניו יורק, תרפ"ד - תרפ"ה.

הנושא: תרגום הזוהר לעברית, תוך סידור החומר מחדש לפי סדר הפרשיות, ובהשמטות. ראה על כך: י' תשבי, משנת הזוהר, א, ירושלים תש"ט, עמ' 113 הע' 7; על הקושי המיוחד הכרוך בפרסום סודות הזוהר לרבים, ראה אצל בוימאיל, לעיל הע' 1.

הכרך ראשון בלבד ראה אור בוורשה תרס"ו (לעיל, מס' 4). נראה כי בפועל נדפס הספר לא בשנת 'תגאל מהרה' (=תרפ"ד), ככתוב בפתח הספר, כי אם רק כעבור שנתיים, כפי שעולה מהרישום הלועזי. בסוף כרך א' רשומים כל קרובי משפחת המחבר.

אגב, קרוב בעיני כי בעקבות השוואה שיטתית של התרגום עם המקור יתגלו קטעי 'זוהר' שרוזנברג עצמו חיבר. מכל מקום, ראוי לציין את הימשכותו של רוזנברג לספר הזוהר, ספר שמפרסמו הראשון טען כי העתיקו מתוך כתב-יד.

23 נפלאות הזוהר, מונטריאול תרפ"ז.

הנושא: ספורים ומעשיות מתורגמים לעברית מספר הזוהר, ומן הספרות התלמודית, עם תרגום לידיש. הספר הינו ליקוט ועיבוד בסגנון של 'ספורי צדיקים' אשר במכוון לא הובאו ב'זהר תורה'.

דפוס צילום: ירושלים תשכ"ח.

24 עטרת תפארת, ניו יורק תרצ"א.

הנושא: דרושים לדרשן הדורש לפני בר המצוה לכל פרשיות השנה ביחס למצוות תפילין וחובת הבר מצוה. בסוף הספר מצויה תשובה הילכתית ודיון בדברי הראי"ה קוק בספרו 'חבש פאר'.

25 פרי יהודה, בילגורייא תרצ"ה.

הנושא: חידושים ופירושים על חמישה חומשי תורה. בסוף הספר מובאת תשובתו של המחבר על אודות ההבדל שבין קבלת האריז"ל וקבלת הרמ"ק ז"ל.

26 עץ יהודה, א, מהדיר: ברוך ראזענבערג, נכד המחבר, טורונטו תשמ"ח.

הנושא: כל כתבי הגאון המקובל... חלק א'.

על ספר זה הודיעני פרופ' ש"ז ליימן, ותודתי נתונה לו בזה.

27 קובץ מאמר יהודה, ההדיר: ברוך ראזענבערג, נכד המחבר, טורונטו תשמ"ט.

הנושא: קונטרס א': דרוש נעים שלא יצא לאור, ועוד.

על ספר זה הודיעני פרופ' ש"ז ליימן, ותודתי נתונה לו בזה.

הרב י"י רוזנברג הותיר בכתובים עוד:

1 רפואות הנפש ורפואות הגוף (תרגום [?] ספר רפואות של הרמב"ם). ראה: יסיף, עמ' 13 הע' 11.

2 וזאת ליהודה על התורה.

3 שו"ת אלופי יהודה, על פי הרשום בפתיחת 'מאור החשמל'.

* המאמר נמסר למערכת בראשית שנת תשמ"ט, ולפני הבאתו לדפוס נוספו בו ציונים לספרים ומאמרים שראו אור מאז.

הקיצורים הנהוגים כאן:

פרידברג = ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, ארץ ישראל, חסרה שנת דפוס (תשי"א).

יסיף = ע' יסיף, הגולם מפראג ומעשים נפלאים אחרים, ירושלים תשנ"א.

על תולדותיו ופועלו, ראה: (א) נ' בוימאיל, 'הרב ר' יהודה (יודל) ראזענבערג ז"ל', תלמוד תורה 'עץ-חיים' - ספר היובל, [1] טורונטו תש"ג, עמ' 104-119; (ב) מ"ש גשורי, 'הרב יהודה (יודל) רוזנברג', א"ש שטיין (עורך), ראדום, תל אביב תשכ"ב, עמ' 116-117; (ג) י' דן, הסיפור החסידי, ירושלים תשל"ה, עמ' 220 ואילך; (ד) ערך בלתי חתום, 'רוזנברג, יהודה יודיל', אנציקלופדיה עברית, ל, גבעתיים, תשל"ח, טורים 635-636; (ה) ג' נגאל, הספורת החסידית, ירושלים תשמ"א, עמ' 50-51; (ו) יסיף, עמ' 10 הע' 2; (ז) I. Robinson, 'Literary Forgery and Hasidic Judaism: The Case of Rabbi Yudel Rosenberg', *Judaism*, 40 (1991), pp. 61-78. 188, 49 הע' 16; (ח) יסיף, עמ' 10 הע' 2; (ט) ג' שלום, 'גלם', אנציקלופדיה עברית, י, גבעתיים תשי"ט, טורים 908-910; הנ"ל, פרקי יסוד בהבנת הקבלה ובסמליה, ירושלים תשל"ז, [2] עמ' 423 (שם צויין כי העיבוד הספרותי הראשון הכורך את המהר"ל עם גולם נתחבר בגרמנית בשנת 1837); ש' רובין, מעשה תענועים, וינה תרמ"ז, עמ' 117 ואילך.

להלן: [3] Arnold L. Goldsmith, *The Golem Remembered: 1909-1980*, Detroit: Wayne State University, 1981, p. 172; (גולדשמיט). בספר ניתוח ספרותי חלקי לספוריו של רוזנברג (להלן), כמו גם השפעותיו על מחברים אחרים, ועוד וואלף פאשעלעס, ספורים, פראג 1858, עמ' 47-48 (על הסיפור חתום ל' ווייזעל). פרידברג (ס, 585), כתב כי כרכי הספר יצאו בפראג [4] תר"ג-כ"ד, אך לא זה התאריך הרשום בשער הספר. על הספר והשפעתו, ראה: יסיף, עמ' 58 הע' 61.

שם מספר שי"ר על הקשר, כביכול, בין הגולם לבין מנהגם של יהודי פראג לומר LII-LIII 'בתוך: קלמן ליבען, גל-עד, פראג תרט"ז, עמ' [5] 'מזמור שיר ליום השבת' פעמיים בליל שבת ('עובדה' שלא מצאתי אצל רוזנברג). ראה עוד על כך: ש' קרויס, קורות בתי התפילה בישראל, ניו יורק תשט"ו, עמ' 183. לא כאן המקום לדון בכפילותו של אמירת מזמור זה, כדרך שהוא נכפל בשבת בבוקר (אף אם לא בכל העדות), וכפילות אמירת 'אשרי'. ראה: י"י הכהן, 'סדר קבלת שבת ופזמון "לכה דודי" במנהגי ישראל', ספר אדם-נח בראון, ירושלים תש"ל, עמ' שכא-שנו (במיוחד: שנג ואילך); ד' שפרבר, מנהגי ישראל, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' טו הע' 11.

(מגילת יוחסין, חסר מקום ושנת דפוס. על פי פרידברג (מ, 542), יצא הספר בורשה תרכ"ד (ויש לתקן שם: מהדורה ראשונה: תע"ח [6] כדרכם של ממציאי ספורים על מקומות במם הם גרים (או אחראיים), כך נהג, כנראה, השמש. טובת ההנאה הצומחת להם מן הספורים נובעת [7] מכך שהם מועמדים במרכז הבמה, וכן מכך שעולי רגל משלמים להם על מנת לשמוע את הספור פעם אחר פעם.

שלום העיר על כך בערך 'גולם' אותו כתב למען כמה אנציקלופדיות. ראה: הנ"ל, פרקי יסוד בהבנת הקבלה ובסמליה, עמ' 381 ואילך, [8] ובמיוחד עמ' 409 הע' 72.

עותק של הספר היה מצוי באוספו הפרטי של שלום המצוי עתה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. הואיל ואין לחשוך בשלום [9] בנסיון מכוון לייחס לעצמו מחקר של אחרים - ההיפך משיטתו של רוזנברג - על כורחנו עלינו לומר כי, כנראה, גבר שר של שכחה על שר של ביבליוגרפיה, ונשכח ממנו מה שראה אצל אקשטיין.

גולדשמידט (עמ' 40), כותב כי יתכן שלעולם לא יודע אם 'נפלאות מהר"ל' לרוזנברג הינו זיוף... ברם, במקום אחר (עמ' 17), מודה [10] E. Yassif, *Jewish Folklore: An Annotated Bibliography*, New York - London: Garland Publishing, 1986, Index: Golem; M. Idel, *Golem: Jewish Magical and Mystical Traditions on the Artificial Anthropoid*, New York: State University of New York, 1990. על

חדירת סיפור זה לספרות העולמית, ראה: חורחה לואיס בורחס, ספר הישויות הדמיוניות, ירושלים ותל אביב תשמ"א, עמ' 67-68; א' אופק, סנדל הזכוכית של החתול במגפים, תל אביב תשמ"א, עמ' 150 ואילך; יסיף, עמ' 57 ואילך.

ראה: י' דן, לעיל, הע' 1; א' בנדיקט, 'הגדת מהר"ל או אגדת מהר"ל', מוריה, יד (תשמ"ה), עמ' קב-קיג. בנדיקט הוכיח באופן חד- [11] משמעי כי ההגדה לא נכתבה על ידי המהר"ל, וכן התייחס הוא ל'זיופיו' האחרים של רוזנברג, הכל בטוב-טעם ובגישה ביקורתית.

רוזנברג מודיע כי העתיק מכתב-יד של הספר 'כלי המקדש' המצוי (כן, שוב), בספריה הקיסרית שבעיר מיץ. כל קורא בר-דעת יבין כי [12] לפניו חיבור מקורי של רוזנברג, והמחבר עצמו מודיע כי עיבד הוא חלק ב' מסיפורו על פי ארתור קונאן דויל, מחבר ספרי שרלוק הולמס. הרי כאן השפעת ספרות הבלשים (וה'מזויפת'), על הספרות הרבנית במאה העשרים. [אגב, גולדשמידט (עמ' 62), משבח את רוזנברג בשל אחד מפרקי נפלאות מהר"ל, ואומר כי הפתרון שם היה משיביע את רצונו של קונאן דויל. כך כתב גולדשמידט מבלי שידע כי אכן הכיר רוזנברג את יצירותיו של אותו סופר אנגלי בתרגומם לרוסית.] נראה כי הראשון שגילה זאת בדפוס היה נ' שלם בשנת תרצ"ה. ראה: נ' שלם, אסופת מחקרים, ירושלים תשל"ד, עמ' 514-515; וראה דבריו של בנדיקט המצוינים לעיל.

י' דן, לעיל, הע' 1 [13]

דרכם של עושי הכשפים למיניהם שנוקטים הם בשיטות של דרמאטיזציה על מנת להשיג את האפקט הרצוי אצל הלקוח (המשלם להם [14] ממנו), וכך דרכו גם של הספר שלפנינו. למעשה, התשובות מוצפנות בתוך הלוחות, והקשר לשאלה הנשאלת הינו מיזערי. נמצא, על כן, שכל החישובים שבתחילת הספר לא נועדו אלא לאחז את העיניים (כך ישהה הלקוח אצל המכשף יותר זמן, מה שיתן לו תחושה שאכן דברים בגו, ותשלמו אינו בחינם).

ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' רסא-רסד [15]

א' בן-יהודה, מלון הלשון העברית, ג, ירושלים - ברלין תרע"ג, עמ' 1204-1205, ערך: 'השגחה' [16]

בנדיקט (לעיל הע' 11), טען אף הוא שספר זה מזויף, אלא שהוכחותיו לכך חלשות בהרבה מראיותיו על אודות הגדת המהר"ל [17]

אי אפשר למנות את כל הזיופים האלו, אך ראה: (א) צ' גרונר, רשימת תשובות רב האי גאון (עלי-ספר, יג), רמת-גן תשמ"ו, עמ' 119 [18] ואילך; (ב) ספר הפרכוס המיוחס לרב האי גאון, בתוך: ד' מרגליות, חכמי ישראל כרופאים, ירושלים תשכ"ב, עמ' 93-96; (ג) ספר ראומה המיוחס לרב נחשון גאון והובא לבית הדפוס על ידי ר' יצחק עונקנינר. ראה: ברוך הלוי עפשטיין, מקור ברוך, ניו יורק תשי"ד, עמ' 1464-1463; L. Ginzberg, Geonica, I (rep.), New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1968, pp. 154 ff. ; מ' זלמטקין, שמות הספרים העברים, א, ניישאטעל, שווייץ תשי"י, עמ' 134; ב, תל-אביב תשי"ד, עמ' 29; (ד) ספר הגורלות המיוחס לרב סעדיה גאון, אמ"ד תס"א (על פי פרידברג); (ה) א' קראכמאל, הכתב והמכתב, למברג תרל"ד, ראה: ע' בן-עזרא, עיונים בלשון העברית, תל-אביב תש"ן, עמ' 121-146. על האמור כאן הוסף מה שמצוי בתוך: י' זוסמן, 'שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל', קבץ על יד, ו (טז, תשכ"ו), עמ' 269-342 (שם הוזכרו כמה חיבורים שלא היו ולא נבראו שהומצאו על ידי רב שיש דמיון בינו לבין הרב יהודה יודל (רוזנברג, ובעמ' 278: 'ולעתים קשה לעמוד על הגבול שבין האמת לבין פרי הדמיון החולני

רשימת ספרי הגורלות (אשר, כמובן, אינה מתייחסת לכתבי-יד), מובאת אצל פרידברג, מפתח, ערך 'גורלות' (למעט ספרים נדירים [19] אחדים).

לזיוף מודרני זה השווה עוד מקרה בעל דמיון גדול למקרה שלפנינו והוא ספרו של א' גולדשמידט, ברייתא דמעשה בראשית, קראקא [20] תרנ"ד. ראה עליו: ש' בובר, יריעות שלמה, ורשה תרנ"ו, עמ' 47-50; ש' פייגנזון, עלבונה של תורה, ברלין תרפ"ט, עמ' 52; ופתרון התעלומה: א' ש' רימלט, 'מעשה נערות של ר' אליעזר גולדשמידט', ארשת, א (תשי"ט), עמ' 484-485. בהקשר זה כדאי לציין לפני כמה שנים נטען כי חיבור של מ' סמית, מגדולי חוקריה של הנצרות הקדומה, חיבור שהוצא לאור על פי עדותו מתוך כתב-יד שנתגלה במנזר מר-סבא, ואף אחד לא ראהו לבד מהמהדיר, לא היה ולא נברא אלא מעשה-זיוף הוא.

תופעה זו אופיינית לזיופים ה'מודרניים': פירושים ופולפולים בין הטכסט האותנטי, כביכול, לבין מהדירו. כאלו הם הספרים 'בשמים ראש' [21] או 'קול סכל' (עליהם נכתב רבות), ועוד. עניין זה הוא מעין סכיופריה רוחנית, או מוטב: חוסר בגרות אינטלקטואלית, ומבחינה ספרותית גרידא דומה הדבר לסגנון ספרותי של ויכוח בין שני אישים, כפי שידוע, למשל, מספר הכוזרי.

גולדשמידט (עמ' 38), הביא דברי מחבר אחר אשר לא האמין כי חכם נכבד כמו רוזנברג יכול היה להיות מחברו של זיוף ספרותי. ברם, [22] עתה, אחר שנבחנו כל ספריו של רוזנברג, אחד יותר ואחד פחות, הותר הספק. הרי זה בבחינת יגעת ומצאת - תאמין

תקדים למעשה של רוזנברג ניתן לראות במחברו האנונימי של ספר הישר אשר טען לקדמות כתב-היד שברשותו שהגיע מקבוצת ספרים [23] וראה: י' דן, הסיפור העברי בימי הביניים, ירושלים; IX 'ששרדה מהמקדש השני! (א' גולדשמידט, מהדיר, ספר הישר, ברלין תרפ"ג, עמ' תשל"ד, עמ' 137 ואילך). ראוי להשוות מעשה ייחוס ספר לכתב-יד קדום כביכול, לסופר מודרני דוגמת אומברטו אקו, בספרו 'שם הורד'. שני הסופרים, רוזנברג ואקו, מצהירים כי העתיקו את ספריהם מכתב-יד קדום. ואולם, אצל אקו זו תחבולה ספרותית גרידא, ספור מסגרת שנועד להסביר לקורא כיצד נודע למחבר על המעשה אותו סיפר (מעין סיפור שבעל-פה כמסגרת לסיפור שבכתב, טכניקה ספרותית שהיתה אהובה על עגנון). לעומת זאת, אצל רוזנברג, כמו גם אצל מחבר ספר הישר, אין כאן תחבולה מן ההיבט הספרותי, אלא נסיון להעלים את בעלותו מן החיבור שהוציא, היינו מעין הספרות הפסאודואופיגראפית העתיקה

י' דן ('אבי אגדת הגולם המודרנית', עת-מול, 54 [תשמ"ד], עמ' 7-8), מבאר זאת באופן דומה: '...ואולם, כפוי עליו מסגרת חמורה: [24] אסור לו - מכח מצפוננו שלו - להידמות למספרים ה"מודרניים", העבריים והלא-עבריים, המספרים ספורים לשמם, אמנות לשם אמנות. חייב הוא לבקש תכלית דתית ומוסרית לסיפוריו. משום כך מלביש הוא סיפורים, שכל עיקרם התפרצות של כוח-יצירה ספרותי, לבוש

"תכליתי..." ובלבד שלא יהיו ספורים בעלמא'. הסבר זה, אף כי נראה נכון בעיקרו, תואם רק חלק מיצירתו הבדויה של רוזנברג, שהרי אין כל תכלית דתית ב'גורל העשירות', למשל.

בעיית הספרות המזויפת, כמו גם הגדרתה, היא מסובכת, ונראה כי היא קשורה בהבנה פסיכולוגית, ותולדות הדתות, ואינה עניין היסטורי [25].
אחר כל זאת, ראוי להעיר כי במאה העשרים לבדה. B. M. Metzger, 'Literary Forgeries and Pseudepigrapha', JBL, 91 (1972), pp. 3-24; L. Jacobs, 'How much of the Babylonian Talmud is Pseudepigraphic?', JJS, 28 (1977), pp. 46-59.
נודעו עשרות רבות, אם לא מאות, תגליות-שווא וזיופים מדעיים, גם בקרב מדענים מפורסמים שזכו בפרסים יוקרתיים. לפיכך, לא יהיה זה הגון
A. Kohn, False Prophets, Oxford: Basil Blackwell 1986 (rep. 1987).
לבא בטענות אל אדם שבא ממקום נידח וללא רקע מדעי אם מדענים ידועי-שם נוהגים בזמנו בדיוק כמוהו. ראה

הוסף עוד חיבור אנונימי שנועד לבני הנעורים בשם: המלך שלמה ומשחקי השח-מט, ורשה תרנ"ז (מהדורה שניה), ורשה תרנ"ח [26].